

BAŁKANY XX/XXI

Joanna Wygnańska

Oswajając bałkańskie demony

Rzecz o Serbii

**Dyskursywne konstruowanie
serbskiej tożsamości narodowej**

Oswajając bałkańskie demony

Rzecz o Serbii

**Dyskursywne konstruowanie
serbskiej tożsamości narodowej**

SERIA WYDAWNICZA
„BAŁKANY XX/XXI”

*Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość
– teraźniejszość – perspektywy. Studia i szkice,*
pod redakcją Pawła Chmielewskiego i Sławomira
Lucjana Szczesio, Łódź 2011 **(t. 1)**

Jan Muś, Marta Szpala, *Chorwacja w Unii Europejskiej/
Croatia in the European Union*, Łódź 2012 **(t. 2)**

Bałkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością,
pod redakcją Pawła Chmielewskiego i Sławomira
Lucjana Szczesio, Łódź 2013 **(t. 3)**

Magdalena Rekść, *Mity narodowe i ich rola
w kreowaniu polityki na przykładzie państw
byłej Jugostawii*, Łódź 2013 **(t. 4)**

Andrzej Dubicki, *System partyjny Królestwa Rumunii.
Uwarunkowania i funkcjonowanie*, Łódź 2013 **(t. 5)**

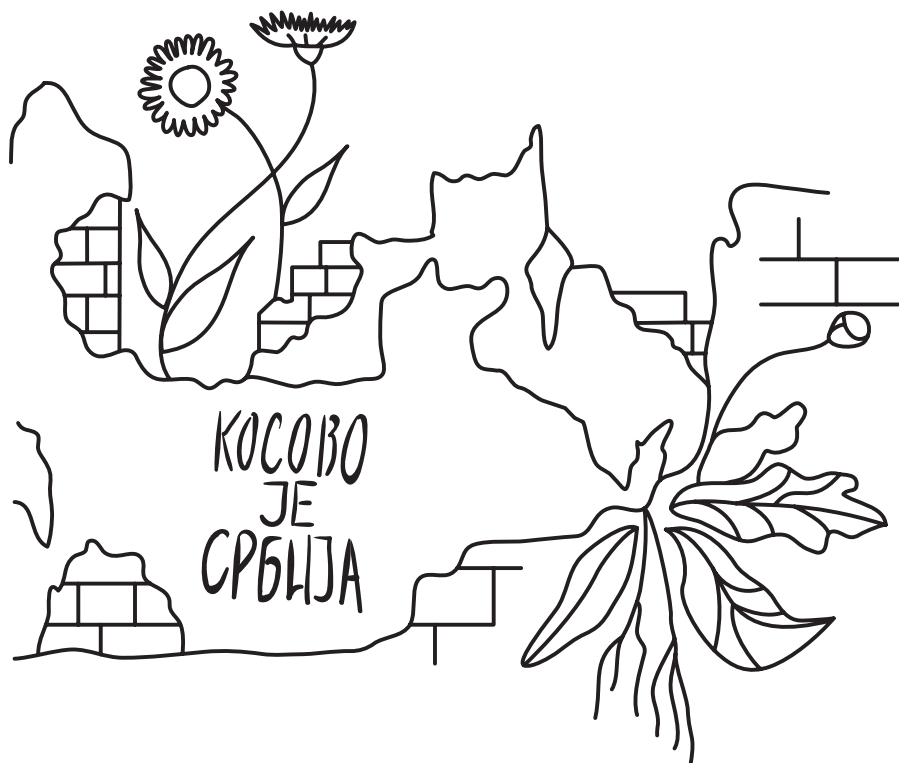
Konrad Składowski, *System rządów
w Republice Chorwacji*, Łódź 2013 **(t. 6)**

*Bałkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa
euroatlantyckiego*, pod redakcją Albina Głowackiego
i Sławomira Lucjana Szczesio, Łódź 2015 **(t. 7)**

Magdalena Rekść, *Wyobrażenia zbiorowe społeczeństw
byłej Jugostawii w XXI wieku. Perspektywa politologiczna.*
Łódź 2019 **(t. 8)**

Bośnia i Hercegowina. Kultura, literatura, język, polityka,
pod redakcją Anetty Buras-Marciniak,
Łódź 2019 **(t. 9)**

BAŁKANY XX/XXI

Joanna Wygnańska

Oswajając bałkańskie demony

Rzecz o Serbii

**Dyskursywne konstruowanie
serbskiej tożsamości narodowej**

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**
Łódź 2020

Joanna Wygnańska – Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Socjologii Kultury
Centrum Badań Biograficznych i Historii Mówionej
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Dariusz Niedźwiedzki

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne

Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

© Copyright by Joanna Wygnańska, Łódź 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09724.19.0.M

Ark. wyd. 18,4; ark. druk. 27,0

ISBN 978-83-8220-006-5

e-ISBN 978-83-8220-007-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
1. Serbska tożsamość narodowa – zarys historyczny problemu	19
1.1. Wprowadzenie	19
1.2. Wiek XIX – uwikłanie w mit kosowski i ideę „Wielkiej Serbii”	33
1.2.1. Serbska tradycja ludowa i „najważniejszy” z mitów ...	33
1.2.2. Początki serbskiego nacjonalizmu i „Mit o narodzie serbskim”	51
1.3. Jugosławia – o tym jak ideologia tworzy rzeczywistość	80
1.3.1. Upadek Królestwa Jugosławii i zwrot w stronę antyfasyzmu	82
1.3.2. Jugosłowiańskie uniwersum symboliczne	90
1.3.3. O upadku Jugosławii – elity a nacjonalizm	103
1.4. Federacyjna Republika Jugosławii – pomiędzy ideą „Wielkiej Serbii” a unikaniem „niewygodnej” przeszłości	117
1.5. Postjugosłowiańska serbska tożsamość narodowa – pomiędzy mitem narodowym a ideą demokracji	137
2. Dyskursywne konstruowanie tożsamości narodowej	157
2.1. Modele tożsamości narodowej, relacja „swój–obcy” i różne ujęcia nacjonalizmu	158
2.2. Pamięć – wywołując klisze wspomnień niepamięci	191
2.2.1. Zarys problemu w naukach społecznych	191
2.2.2. Pamięć jugosłowiańska a pamięć wschodnioniemiecka – kilka słów o (nie)pamięci	200
2.3. Tożsamość narodowa konstruowana dyskursywnie. Perspektywa krytycznej analizy dyskursu (KAD)	211

2.3.1. Teoretyczne rozpoznanie perspektywy badawczej – czym jest KAD?	211
2.3.2. Kształtowanie tożsamości narodowej poprzez dys- kurs – założenia	220
3. Analiza empiryczna	233
3.1. Metodologia	233
3.1.1. Gromadzenie materiału badawczego – przemysle- nia o procesie w procesie	233
3.1.2. Metoda badawcza	237
3.1.3. Dyskurs serbskich elit symbolicznych – wyjaśnienie perspektywy badawczej	245
3.2. Analiza procesu dyskursywnego konstruowania serbskiej tożsamości narodowej	251
3.2.1. Narracja wspólnej przeszłości politycznej	253
3.2.2. Konstrukcja wspólnej teraźniejszości i przyszłości politycznej	290
3.2.3. Konstrukcja językowa „Innego” i „Obcego”	318
3.3. Serbskość – sposoby interpretacji serbskiej tożsamości na- rodowej	350
3.3.1. Tożsamość serbska i tożsamość jugosłowiańska – próba integracji obu analitycznych perspektyw ...	350
3.3.2. Wyniki analiz – podsumowanie	378
Zakończenie	387
Bibliografia	399
Spis tabel, rysunków, map i fotografii	425
Załączniki	427
Załącznik 1	427
Załącznik 2	429

Wykaz skrótów

DS	–	Demokratska stranka (Partia Demokratyczna)
DSS	–	Demokratska stranka Srbije (Demokratyczna Partia Serbii)
FNRJ	–	Federativna Narodna Republika Jugoslavija (Federacyjna Ludowa Republika Jugosławii)
FRJ	–	Federativna Republika Jugoslavija (Federacyjna Republika Jugosławii)
KPJ	–	Komunistička partija Jugoslavije (Komunistyczna Partia Jugosławii)
NDH	–	Nezavisna Država Hrvatska (Niezależne Państwo Chorwackie)
NOVJ	–	Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (Narodowo-wyzwoleńcza Armia Jugosławii)
SFRJ	–	Socjalistička federativna republika Jugoslavija (Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii)
SHS	–	Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców)
SKJ	–	Savez komunista Jugoslavije (Związek Komunistów Jugosławii)
SNS	–	Srpska napredna stranka (Serbska Partia Postępowa)
SPO	–	Srpski pokret odnove (Serbski Ruch Odnowy)
SPS	–	Socjalistička partija Srbije (Socjalistyczna Partia Serbii)
SRPJ	–	Socjalistička radnička partija Jugoslavije (Socjalistyczna Partia Robotnicza Jugosławii)
SRS	–	Srpska radikalna stranka (Serbska Partia Radykalna)

- SSRNJ – Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (Socjalistyczny Związek Ludu Pracującego Jugosławii)
- VMRO – Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija (Wewnętrzna Macedońska Organizacja Rewolucyjna)
- VRS – Vojska Republike Srpske (Armia Republiki Serbii)

Wstęp

Podobno pierwszą ofiarą wojny jest prawda. Gdy w 2002 roku odwiedziłam po raz pierwszy Bałkany nie miałam pojęcia, że Federacyjna Republika Jugosławii właśnie szykuje się do rozpadu po odejściu od władzy Slobodana Miloševicia. Wiedziałam, że lepiej nie jechać do Bośni, bo nadal, kilka lat po wojnie, nie było tam bezpiecznie. Spędziłam kilka dni w Chorwacji podzielonej przez ostrze czasu na dwie połowy opowieści. W jednej można było dostrzec strach, chłód, opuszczone lub spalone domostwa. Czasem po drodze roztaczały się małe urokliwe wioski, zamieszkiwane przez ludzi bez uśmiechu, bez chęci do rozmowy – w ich źrenicach było widać pustkę, za którą czekały uśpione wspomnienia. W drugiej połowie kraju świat musiał po prostu iść do przodu. Ludzie oswoili się z faktem, że czas nie chodzi spać i zawsze będzie mijał, dlatego lepiej nie stać w miejscu, nie tracić czasu, tym bardziej, że kolejna wojna wcale nie była uznawana za niemożliwą.

Nie odwiedziłam wtedy Serbii i Czarnogóry. O tym drugim kraju słyszałam tylko, że jest piękny i warto tam pojechać. Niektórzy opowiadali mi także długie i niezwykle historie o urokliwej Słowenii. Ale ani wtedy, ani jeszcze przez długi czas nie przyszło mi na myśl, aby dotrzeć do Serbii. Kraj ten pojawił się w moich myślach dopiero wiele lat później, gdy badawczo zainteresowałam się tematyką bałkańską i zaczęłam rozważać, jaką część bałkańskiego świata mogłabym

opisać. Z początku najbardziej fascynowały mnie dzieła kultury symbolicznej: kino, literatura, muzyka, fotografia, ale czułam też potrzebę zbadania pewnego procesu, czegoś, co wymyka się prostym analizom i schematom działania. Zależało mi, aby zrozumieć lub choć trochę ośwoić mechanizmy, które doprowadziły do wojny i konfliktów na Bałkanach w latach 90. ubiegłego wieku. Po dłuższym zastanowieniu i lekturze między innymi eseju Ivana Čolovicia uznałam, że jeśli Serbia naprawdę jest tak mocno uwikłanym w narodowe baśnie i resentymenty krajem, to warto by było spróbować odczytać socjologicznie tę społeczno-kulturową przestrzeń.

Ze względu na specyfikę obszaru bałkańskiego, targanego wielością konfliktów, zerwań więzi i wprowadzaniem sztucznych linii demarkacyjnych pomiędzy wspólnymi znaczeniami, zdecydowałam się na metodę badawczą, która pozwoli mi uchwycić proces, a nie już ukształtowane zjawisko. Postanowiłam zbadać zagadnienie dyskursywnego konstruowania serbskiej tożsamości narodowej i wpisać swe rozważania w ramę krytycznej analizy dyskursu (KAD).

Spojrzenie na serbską tożsamość narodową przez pryzmat analizy dyskursu było podyktowane następującymi przesłankami. Po pierwsze, przyjęłam założenie o narodach jako konstruktach oraz o tożsamości, którą tworzy dyskurs i na który jednocześnie owa tożsamość oddziałuje, a następnie uznałam – biorąc pod uwagę historyczno-społeczny kontekst formowania się serbskiej tożsamości narodowej – że jest to przykład tożsamości dyskursywnie konstruowanej. Od 1945 roku serbska tożsamość narodowa przynależała do władzy bardzo wielu dyskursów, a najintensywniej konstrukty owej tożsamości były produkowane od lat 80. i 90. XX wieku. Dodatkowo obecnie ze względu na podziały polityczne w Serbii i drogę kraju do demokratyzacji oraz integracji europejskiej, proces konstruowania serbskiej tożsamości narodowej uległ ponownie

znacznemu ożywieniu. We współczesnej optyce dyskursy tradycyjne mieszają się z nowoczesnymi, co również wpływa na kształt analizowanego zjawiska. Po drugie rozważanie na temat tożsamości konstruowanej dyskursywnie wymaga od badacza wejścia w kontekst tego zjawiska. Oznacza to, że poprzez studiowanie jedynie tekstów dyskursu w postaci zjawisk kultury symbolicznej, zapisów dyskursu polityki czy debat z pola dyskursu publicznego można oczywiście bardzo ciekawie i dokładnie zbadać ten proces. Jednak, aby spróbować ująć go w pełni, należy – moim zdaniem – przeprowadzić studium empiryczne interesującego nas problemu.

W przypadku zbadania procesu dyskursywnego konstruowania serbskiej tożsamości narodowej podstawowym założeniem realizacji podjętego przedsięwzięcia był dla mnie wyjazd badawczy do Serbii i przeprowadzenie wywiadów z przedstawicielami serbskich elit symbolicznych. Uznałam, że analiza wypowiedzi osób mających wpływ na produkcję opinii publicznej oraz na kształtowanie się dostępnej wiedzy pozwoli mi poznać sposoby rekonstrukcji i interpretacji interesującego mnie zjawiska. W celu dotarcia do rozmówców i zagłębienia się w serbską problematykę, w 2012 roku spędziłam w Serbii dwa miesiące, powoli oswajając mieszkające w opowieściach o tym kraju bałkańskie demony przeszłości¹.

Serbska tożsamość narodowa wydała mi się ciekawym do zbadania kontekstem z dwóch powodów. Po pierwsze jest to kraj przeciwieństw, które szukają uwspólnienia. Oznacza to, że od końca lat 80. ubiegłego wieku w Serbii każde podejmowane stanowisko związane z polityczną lub

¹ Badania w Serbii zrealizowałam dzięki dotacji celowej MNiSW na działalność związaną z prowadzeniem badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych, służących rozwojowi młodych naukowców.

społeczną wizją kraju niemalże natychmiastowo rodzi swoje zaprzeczenie. Ale jednocześnie, mimo tej skłonności do dekonstrukcji i dezintegracji, Serbowie bardzo pragną – jako naród, jako społeczeństwo – trwać razem. I w jakimś sensie fascynujące jest to, w jaki sposób łączą rozdzielające się wiązki znaczeń. Po drugie w dyskursie na temat rozpadu Jugosławii, wojny i konfliktów na Bałkanach z lat 90. XX wieku, ze wszystkich byłych republik jugosłowiańskich Serbia jest najbardziej obarczona winą za tamten trudny czas. Ciążyło na niej także oskarżenie o bycie powodem destabilizacji sytuacji w regionie i wstrzymywanie rozliczenia się przez wszystkie byłe jugosłowiańskie republiki z przeszłości wojennej. Zainteresowało mnie takie rozłożenie akcentów winy, zwłaszcza w porównaniu do prezentowanej wówczas retoryki Serbii opartej na założeniu o wiktymizacji narodu i spiskach antyserbskich. Byłam ciekawa roli elit w procesie zmian zachodzących w Serbii od połowy lat 80. XX wieku. Tym bardziej, że w owym czasie w interesujący sposób zaznaczała się w Serbii relacja między elitami rządzącymi a intelektualnymi. Jak się okazało, te drugie podejmowały dużo bardziej wyrafinowane środki władzy symbolicznej niż pierwsze. Chciałam się zatem przekonać, co mieści się na granicy wykreowanej wizji Serbii i jej rzeczywistości społecznej. Pragnęłam również sprawdzić, czy uda mi się poznać Serbię, która sama siebie konstruuje, czy zobaczę jej lustrzany obraz produkowany przez media zachodnie. Jadąc do Belgradu, miałam nadzieję poznać tę pierwszą opcję.

Głównym celem podejmowanych analiz jest prezentacja wyników moich badań oraz weryfikacja założenia o dyskursywnym procesie konstruowania serbskiej tożsamości narodowej. We wnioskowaniu odnoszę się do trzydziestu jeden pogłębionych wywiadów swobodnych przeprowadzonych z przedstawicielami serbskich elit symbolicznych, a także

pochylam się nad wybranymi wystąpieniami serbskich polityków. Dodatkowo rezultaty badań umieszczam w perspektywie współczesności i w ten sposób staram się zobaczyć, czy i w jaki sposób badane przeze mnie zjawisko się zmienia.

Zastanawiając się, jakie nowe wątki może wnieść proponowana w tej książce analiza do nauk społecznych, myślę, że mogę tu wskazać przede wszystkim mało na gruncie socjologii rozpoznany wątek empirycznych badań tożsamości narodowych z regionu Bałkanów. Istnieje bardzo wiele opracowań zawierających analizę dyskursu źródeł zastanych, natomiast mało jest publikacji poświęconych zbadaniu dyskursu na temat tożsamości bałkańskich, które odtwarzają zarazem historyczny i społeczny proces formowania się tych tożsamości oraz oddają głos mieszkańcom tego regionu. Ponadto podejmowana w książce tematyka dotycząca problemu konstruowania i rekonstruowania tożsamości narodowej jest ważnym problemem badawczym. We współczesnej perspektywie – z jednej strony wciąż silnych dążeń do integracji wspólnej przestrzeni europejskiej, z drugiej zaś wzmacniającego się poczucia utrzymania odrębności kulturowej przez europejskie zbiorowości – zbadanie specyfiki oraz przemian dyskursu na temat serbskiej tożsamości narodowej może pozwolić wnioskować na temat partykularności analizowanego przypadku lub uniwersalności społecznych procesów i mechanizmów, w które badany dyskurs jest wpisany/badane dyskursy są wpisane. Przeprowadzona w książce pogłębiona analiza tej problematyki może być interesująca zarówno w sensie wnikliwego rozpoznania pola narodowych konstruktów byłych republik jugosłowiańskich, jak i w szerszym kontekście rozważań na temat przekształceń zjawiska tożsamości społecznej, a szczególnie tożsamości narodowej.

Publikacja ta jest też badawczą autorefleksją dotyczącą procesu zbierania materiału badawczego i zmagania z jego

analizą. Wnioskowanie na temat zgromadzonych wywiadów pozwoliło mi na prześledzenie badawczych błędów, niedopowiedzeń i niedopytań. Ponadto materiał badawczy zbierany w innym języku niż polski wymaga od badacza większego skupienia na odpowiedniej translacji tekstu, aby nie odrzuć go z tego, co najcenniejsze, czyli z myśli narratorów.

Przeprowadzone studium badawcze może być ciekawym źródłem poznawczym dla slawistów, historyków, etnologów czy antropologów. Do badań prowadzonych w obrębie tych dyscyplin wprowadza socjologiczne wnioskowanie, które osobiście uważam za bardzo cenne przy analizie tak mocno emocjonalnie nasyconego materiału badawczego, z jakim przyszło mi pracować. Ponadto badawcza autorefleksja może być pewną matrycą do tego, w jaki sposób znaleźć równowagę między poszukiwanymi zbiorowymi znaczeniami a wywiadami zawierającymi silnie jednostkowe odczucia, orientacje i schematy argumentacji. Podjęty w książce namysł nad dyskursywnym konstruowaniem serbskiej tożsamości narodowej obrazuje zatem interdyscyplinarne oraz inspirowane różnymi teoretycznymi i metodologicznymi podejściami studium omawianego problemu.

Oprócz tego bardzo dużą część rozważań poświęcam na historyczno-społeczną analizę serbskiej tożsamości narodowej. Wśród dostępnych publikacji jest wiele polskich i zagranicznych historycznych opracowań dziejów Serbii od średniowiecza po perspektywę współczesności. Jest też dużo cennych tekstów naukowych napisanych przez slawistów, w których często podejmowane są również wątki serbskiej tożsamości narodowej, najczęściej w ujęciu serbskiej duchowości i tradycji. Można również znaleźć rekonstruujące bałkańskie nacjonalizmy publikacje, których autorzy korzystają w niektórych przypadkach z metodologii analizy dyskursu. Problematyką postjugosłowiańską zajmuje się wielu

politologów i psychologów społecznych. Różnorodność podejść i doboru tematów jest naprawdę duża. Natomiast nadal mało jest tekstów socjologicznych, które uwzględniałyby opisany w tej książce historyczno-społeczny kontekst omawianego zjawiska. Uważam, że bez pogłębionej analizy tego kontekstu nie byłoby sensu wnioskować na temat dyskursywnego konstruowania serbskiej tożsamości narodowej. Bałkany są bowiem bardzo specyficznym regionem, w którym zrozumienie jednego zjawiska powoduje odkrycie kolejnej niewiadomej. Trzeba naprawdę dobrze prześledzić literaturę przedmiotu i zachować badawczą czujność oraz krytyczne spojrzenie, aby nie dać się zwieść mitom, baśniom czy po prostu manipulatorom bałkańskiej pamięci historycznej. Poza tym Serbia jest krajem, który w ciągu ostatnich kilku dekad doświadczył bardzo wielu zmian politycznych i społecznych, a ich uporządkowanie jest kluczowe do odczytania kontekstów, w jakie uwikłany jest dyskurs na temat serbskiej tożsamości narodowej. Dlatego rys historyczny zaprezentowany w tej publikacji jest socjologiczną analizą historycznych zjawisk. Odbiega zatem od klasycznych i dostępnych ujęć historii Serbii. Przeprowadzone wnioskowanie dotyka nie tylko poziomu prezentacji zjawisk, lecz także wiąże się z ich interpretacją bądź rekonstrukcją, co dla podejmowanej przeze mnie krytycznej analizy dyskursu w nurcie historycznej analizy dyskursu (HAD) jest bardzo ważnym krokiem, decydującym o dalszym postępowaniu badawczym.

Niniejsza książka składa się z trzech obszernych rozdziałów podzielonych na mniejsze fragmenty tematyczne i analityczne. Rozdział pierwszy zawiera dłuższe wprowadzenie w serbski kontekst historyczno-społeczny. Czytelnik znajdzie w nim kolejno: analizę XIX-wiecznych początków serbskiego nacjonalizmu oraz mitów i idei, które są wykorzystywane w czasach współczesnych w dyskursie

politycznym w Serbii; analizę jugosłowiańskiego uniwersum symbolicznego i procesu kreowania rzeczywistości społecznej poprzez ideologię w ramach Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii; opis Federacyjnej Republiki Jugosławii istniejącej w ramach wielkoserbskich idei Slobodana Miloševicia oraz wyjątkowej kreacji społecznej łączącej komunizm z nacjonalizmem. Wreszcie piąty podrozdział jest próbą zebrania wszystkich wskazanych znaczeń w perspektywie współczesności. Omawiam w nim uwikłanie postjugosłowiańskiej serbskiej tożsamości narodowej z jednej strony w polityczny mit, a z drugiej – w ideę demokracji i integracji Serbii z Europą Zachodnią.

Drugi rozdział dotyczy dyskursywnego konstruowania tożsamości narodowej. Zawiera analizę dwóch zjawisk: tożsamości narodowej i nacjonalizmu. Sięgam tutaj do różnych modeli i ujęć wskazanych pojęć, zwłaszcza tych teoretyzujących perspektywę badań tożsamości konstruowanej. Ramę tak nakreślonych teoretycznych odwołań uzupełniam ukazaniem ważności kontekstu „swój–obcy” w omawianiu problemu tożsamości narodowej. W kolejnej części tego rozdziału zawarte są rozważania na temat podstawowych obszarów znaczeniowych pamięci i niepamięci. Pamięć zbiorowa uznana jest bowiem za jeden z konstytutywnych elementów budowania tożsamości zbiorowej, w tym zwłaszcza narodowej. Jednak, jak staram się pokazać w rozdziale pierwszym, w przypadku Serbii odgrywa ona rolę szczególną (zapewne nie jest ona wyjątkiem, gdyż można wskazać zbiorowości podobnie „reagujące” na budowanie wyobrażeń o przeszłości w kontekście teraźniejszości). Refleksja ta uzupełniona jest analityczną próbą porównania pamięci jugosłowiańskiej i pamięci wschodnioniemieckiej w celu ukazania mechanizmów niepamięci oddziałujących w tych dwóch historyczno-społecznych kontekstach. Rozdział zamyka

przedstawienie procesu analizy dyskursywnego konstruowania tożsamości narodowej w ujęciu krytycznej analizy dyskursu (KAD) i funkcjonowania w tej ramie pojęcia elit symbolicznych.

Trzeci rozdział pracy ma charakter empiryczny. Analiza służy tu z jednej strony ukazaniu wielogłosowości wypowiedzi przedstawicieli elit symbolicznych. Z drugiej strony, poprzez studiowanie wypowiedzi elit oraz polityków, śledzę proces konstruowania serbskiej tożsamości narodowej. Rozdział ten rozpoczynam omówieniem założeń metodologicznych pracy, a następnie wprowadzam czytelnika w kolejne etapy badawczego wnioskowania. Podjęte tropy analityczne są próbą rekonstrukcji w dyskursie na temat serbskiej tożsamości narodowej takich tematów, jak: narracja wspólnej przeszłości politycznej, konstrukcja wspólnej teraźniejszości i przyszłości politycznej oraz konstrukcja językowa „Innego” i „Obcego”. W ostatniej części rozdziału odnoszę się do problematyki serbskiej tożsamości narodowej i tożsamości jugosłowiańskiej. Podejmuję refleksję na temat sposobów rozumienia, interpretacji i rekonstrukcji tożsamości serbskiej i jugosłowiańskiej przez moich rozmówców. Wyłaniam tu także zrekonstruowane w trakcie analiz narracje tożsamościowe. Ta część książki jest zatem podsumowaniem i omówieniem rezultatów przeprowadzonego wnioskowania oraz wpisaniem ich w perspektywę współczesności.

Publikacja ta nie powstałaby bez wsparcia wielu życzliwych mi osób. Szczególne podziękowania kieruję w stronę profesor Kai Kaźmierskiej, profesora Zbigniewa Bokszańskiego i profesora Marka Czyżewskiego. Ich cenne uwagi pomogły mi uporządkować i rozwinąć podejmowane rozważania oraz inspirowały i motywowały do teoretycznych

i empirycznych poszukiwań. Chciałabym również serdecznie podziękować doktorowi Sławomirowi Lucjanowi Szczesio, który pochylił się nad lekturą pierwszej wersji tekstu i podzielił się ze mną swoją refleksją dotyczącą części historycznej. Dzięki jego merytorycznemu wsparciu zweryfikowałam nieścisłości oraz dopracowałam i rozwinęłam wiele ważnych wątków związanych z historią Serbii i obszaru bałkańskiego. W sposób szczególny pragnę podziękować recenzentowi książki, profesorowi Dariuszowi Niedźwiedziemu, za pobudzające do przemyśleń uwagi dotyczące przygotowywanego do publikacji manuskryptu, życzliwość i poświęcony czas. Dziękuję Kolegom i Koleżankom z Katedry Socjologii Kultury UŁ za merytoryczne wsparcie podczas prezentacji fragmentów niniejszego tekstu na zebraniach i seminariach. Co ważne, książka ta nie powstałaby bez wsparcia moich Najbliższych i Przyjaciół, którzy przez cały czas pracy nad nią obdarzali mnie dużym i motywującym wsparciem oraz wyrozumiałością i cierpliwością. Dziękuję za to, ponieważ bez ich wiernego kibicowania na pewno dużo trudniej byłoby mi zrealizować ten projekt. Na koniec chciałabym podziękować moim Rozmówcom, którzy poświęcili swój czas i obdarzyli mnie – jako badacza – swoim zaufaniem.

1. Serbska tożsamość narodowa – zarys historyczny problemu

1.1. Wprowadzenie

Dla przeprowadzenia pogłębionego studium dyskursu postjugosłowiańskiej serbskiej tożsamości narodowej niezwykle ważne jest poznanie historycznego kontekstu formowania się owej tożsamości. W niniejszej części książki skupię się na prezentacji zarysu drogi Serbii od XIX-wiecznej idei jugosławizmu oraz narodowych wizji nawiązujących do średniowiecznej tradycji, przez działającą w duchu zjednoczenia sześciu jugosłowiańskich republik ideologię komunistyczną, do czasów radykalnego, wojującego i „rozgorzonego” nacjonalizmu reżimu Slobodana Miloševicia i pierwszych lat po jego upadku.

Milošević uprawiał politykę totalitarną, opartą na micie jedności narodowej, nastawioną na ciągle przywoływanie wrogów serbskiej tożsamości i kultury, z którymi Serbowie mieli walczyć lub przeciwko którym powinni się zjednoczyć. Dodatkowo nacjonalizm panujący w Serbii w latach 80. ubiegłego wieku, na fali którego Milošević ugruntował swoją pozycję „narodowego przywódcy”, zasadzał się w dużej mierze na rozbudowanej koncepcji serbskiego męczeństwa, nawiązującej

zarówno do mitu o Kosowym Polu, jak i wizerunku Serbii jako ofiary konspiracji pozostałych byłych republik jugosłowiańskich. Za badaczem komunistycznej i postkomunistycznej historii Serbii, Nenadem Dimitrijevićem używam w tym kontekście określenia „rozgoryczony” nacjonalizm¹.

W ostatnim podrozdziale tej części publikacji prezentuję perspektywę Serbii od roku 2003, kiedy rozwiązano Federacyjną Republikę Jugosławii na rzecz Wspólnoty Państwowej Serbia i Czarnogóra. Nakreślam główne kwestie kształtujące w tym czasie postjugosłowiańską serbską tożsamość narodową oraz momenty historyczne przywołujące wielkie serbskie narodowe narracje. Odnoszę się też do współczesnej sytuacji Serbii zarówno w kontekście lokalnym, jak i międzynarodowym. To stanowi krótkie wprowadzenie do współczesnych debat nad kształtem postjugosłowiańskiej serbskiej tożsamości narodowej, do których nawiązuje trzeci rozdział książki.

Zarysowanie historycznego procesu formowania się dyskursu serbskiej tożsamości narodowej jest bowiem niezwykle ważne dla współczesnej optyki omawianego zjawiska.

¹ Dimitrijević używa określenia „resentment nationalism”. Tłumaczenie tego zwrotu jako „rozgoryczony nacjonalizm” wydaje się najbardziej trafną jego interpretacją, biorącą pod uwagę perspektywę społeczno-historyczną, w jakiej został osadzony. Za: N. Dimitrijević, *Words and death: Serbian nationalist intellectuals*, [w:] *Intellectuals and Politics in Central Europe*, red. A. Bozóki, Central European University Press, Budapest 1999, s. 112. Badacz, opisując „nacjonalizm rozgoryczony”, odnosi się do tekstu serbskiej socjolog Vesny Pešić poświęconego analizie rozpadu Jugosławii, V. Pešić, *Nacionalni sukobi. Raspad Jugoslavije i rat za nacionalne države* (ang. *National conflicts. The break-up of Yugoslavia and the war for nation-states*), „Republika” 1995, nr 129, s. I–XXVIII. Vesna Pešić była jedną z osób współtworzących jugosłowiański Komitet Helsiński oraz Centrum Działań Antywojennych w Belgradzie. W latach 90. XX wieku należała do opozycji sprzeciwiającej się władzy Slobodana Miloševicia.